

PRIJATELJI UVIJEK U POMOĆI

Sara-Vukica Kajon-Stupar rođena je u Višegradu 20. oktobra 1911. godine, od oca Isaka i majke Hane, rođene Levi. Imala je tri godine mlađeg brata Rafaela.

U Holokaustu su joj stradali roditelji, dve tetke, rodaka sa dvoje dece i brojna šira rodbina.

Studije farmacije završila je u Zagrebu, 1935. godine.

Živi u Beogradu sa mužem Vojom Stuparom. Iz prvog braka sa Nikolom Rikovim ima sina Zorana, magistra ekonomije, koji sa suprugom Slobodankom i sinom Nikolom živi u Švajcarskoj.

Kada se sjetim moje porodice od prije rata, mislim da sam u njoj najmanje boravila. Otac je u Višegradu imao trgovinu. Mi smo, kao i ostali Jevreji, živjeli skromno. Svi Jevreji u Višegradu su manje-više bili trgovci. Mislim da je samo jedan od njih, Isak Papo, bio bogatiji. U mojoj porodici život se nije odvijao po strogim vjerskim običajima, ali smo obeležavali sve važnije praznike, posebno Šabat. Tata je čitao sve molitve koje odgovaraju pojedinom prazniku. Mi djeca obično to nismo razumjeli, ali sam ja naročito voljela kada bi za Pesah rekli „Ken tijene ambre ke venga i koma“ (Ko je gladan nek’ dođe i jede). Onda smo otvarali vrata i, ako bi neko htio da dođe, ušao bi. Kad god mislim na naše praznike, smatram da u njima nema nekog velikog veselja osim za Purim, ali me sjećanje uvijek vraća na Pesah.

Višegrad je bilo živopisno malo mjesto u istočnoj Bosni u kojem je živio ne mali broj muslimana i Srba. Nije se osjećao antisemitizam. Za vrijeme ekonomske krize, 1933. godine, moj tata je puno pomogao jednog seljaka muslimana, prijatelja naše porodice. Kad je trebalo, mnogo godina kasnije, pomogao je i on nama.

U Višegradu sam završila samo četiri razreda osnovne škole, a onda me je tata na dalje školovanje poslao u Sarajevo, gdje sam maturirala. Moj brat je takode završio srednju školu. Kad je dorastao za fakultet, nije htio da studira već se uključio u posao sa ocem. Počeli su da rade sa kožom i bilo je bolje, jer se od same trgovine baš i nije moglo živjeti.

O odnosima prema Jevrejima u Sarajevu za vrijeme moga školovanja u gimnaziji ne mogu reći ništa loše. Imala sam i tu jednog dobrog prijatelja muslimana. Kad mu je došla djevojka iz Pariza, pitao me je da li ona može da boravi kod mene, na šta sam ja, naravno, pristala. Poslije gimnazije upisala sam se na Farmaceutski fakultet u Zagrebu, jer fakultet za ovu oblast nije tada postojao ni u Sarajevu ni u Beogradu. Za vrijeme studija u Zagrebu hranila sam se u jevrejskoj menzi. Za mene je to bila povoljna okolnost jer sam imala obezbijedena tri obroka. Na drugoj godini, i poslije, nisam više išla na doručak, jer sam gubila dosta vremena. U menzi je vladala prijatna atmosfera, a po uvjerenjima bilo nas je svakojakih, i komunista i nekomunista. U menzi se plaćalo prema imovnom stanju studenata o čemu se brinuo poseban odbor. Iz menze se, recimo, sjećam Herberta Krausa, koji je bio stariji od mene. Sa njime se nisam družila, ali svi smo ga poštovali. Svojim držanjem i u svemu odmere-

VUKICA KAJON sa roditeljima i bratom ALEKSANDROM u Višegradu kada se nije naslućivalo zlo koje će uskoro doći

nim stavom zaslužio je poštovanje svih nas i uvijek se držalo do njegove riječi. Takode se sjećam da je u menzu došla Eta Špicer, upravo kada sam završavala studije. Ona se tada još nije redovno hranila u menzi, a poslije su ona i njen muž Alfred Najfeld redovno dolazili. Kuharica je bila gospoda Rausnic. Inače, iz tog perioda sjećam se mnogih prijatnih i neprijatnih dogodovština. Ponekad zbog ispita nisam mogla da dodem na ručak ni za Pesah. Mnogo puta sam bila i gladna, i ne samo ja. Ni dan danas mi nije jasno kako sam uspjela da studiram i završim fakultet. Svakako da su školujući mene moji roditelji podneli velika odricanja i žrtve. Ipak, da nisam imala stipendiju od Benevolencije, teško bih izdržala sve napore. Da dodam da su mi kasnije pomagali jedan mamin rođak i muž jedne moje rođake.

Po završetku studija vratila sam se u Višegrad, ali tamo nisam imala posao. Neko vrijeme sam u Rogatici zamjenjivala apotekara Papu. To mjesto je tada bilo učmala provincija, ali ja sam sve prihvatila normalno, tako da mi je i tamo bilo sasvim dobro.

Potom sam dobila posao u Sarajevu. Tu sam upoznala mog prvog muža, Nikolu Rikova, čiji je otac bio glavni kantor u sinagogi. Zvao se Salamon Rikov. Moj muž Nikola bio je potporučnik u vojsci, i kao takvog su ga zarobili u Doboju 1941. godine, kada se raspala jugoslovenska vojska. Moj muž je odveden u ratno zarobljeništvo. Bio je u Osnabriku kao oficir. Kada su se tamo prilike koliko-toliko sredile, počela su stizati pisma. Dopisivali smo se koliko je ratna situacija dopuštala. Vratio se poslije rata, ali se ubrzo teško razbolio i umro u 42. godini života. Besumnje, na njega je porazno djelovalo sve što je preživio. Prije rata je imao mamu, brata, snaju i strica, a kad se vratio, nikoga od njih nije zatekao u životu! Bio je veoma dobar čovjek. Majka i otac moga muža su bili ruski Jevreji koji su 1905. godine pobjegli iz Rusije u Mađarsku, gdje je u mjestu Šikloš (Siklós) rođen moj suprug, 1910. godine. On je bio počeo da studira ekonomiju, ali je napustio studije poslije očeve smrti.

Kada je moj muž zarobljen, iselila sam iz svoga stana s namjerom da odem kod njegove majke Cecilije. Svekrva je stanovala u kući u kojoj se nalazila protestantska crkva. Pošto su tu godinama stanovali, njena porodica je bila u dobrim odnosima sa protestantskim svećenikom. Oni nisu pokazali moju svekrvu i njenu porodicu tako da su dosta dugo živjeli sasvim mirno. Jedan ugledan musliman, šef u osiguravajućem društvu u kojem je radio moj djever Jakov, garantovao je starijem bratu moga muža i njegovoj ženi da ih niko neće odvesti iz njihovog stana.

Ipak, jednom prilikom, kada je njegov šef bio na službenom putu, i on i njegova žena su odvedeni i potom su oboje stradali.

U apoteci sam radila sve do 1942. godine, dok nam nisu postavili komesara. Već prvih dana rata, jednom drugu muslimanu davala sam iz apoteke sve što sam mogla da nakupim. Radilo se o sanitetskom materijalu, zavojima, vati i ostalim raspoloživim lekovima. Imala sam i dvije drugarice koje su takode preuzimale lijekove za narodno-oslobodilački pokret. Jednom su mi javili da su se negdje pojavile vaši, pa sam sakupila masti protiv ove pošasti koju sam partizanima poslala preko ilegalne veze. Ja sama nisam imala nameru da idem u partizane.

Nosila sam žutu traku. Samo sam jednom zbog trake doživjela nepriliku. Dvojica ljudi su me sa ulice odveli na prinudni rad. Trebalo je da ljuštim krompire. No, žena koja nam je bila šef, nije bila zadovoljna mojim radom na tom poslu, pa me je otpustila. Nikad više nisam bila na prisilnom radu.

Iz opreznosti, u Sarajevu ipak nisam stanovala u stanu moje svekrve, jer nisam mogla da računam na zaštitu njenih protestantskih susjeda. Krila sam se kod jedne prijateljice Hrvatice, udate za muslimana, koja je bila komunista. Dok sam se tako krila u Sarajevu, jedan moj rođak iz Mostara poslao mi je lažnu legitimaciju i sa njom sam otputovala u ovaj grad. Te 1942. godine, kao izbjeglica, u Mostaru sam stanovala sa Ernom Kajon, sa kojom sam dijelila dobro i zlo. Ona je prije rata radila u „Putniku”. S obzirom na okolnosti, može se reći da nam je u Mostaru bilo dobro. Ja nisam imala nikakvu vezu sa Jevrejskom opštinom niti sam nosila žutu traku. Mostar je bio pod italijanskom upravom i ja sam bježala tamo gdje su Italijani. U Nevesinju sam imala rođake, pa sam neko vrijeme bila i kod njih. Kad sam čula da je i Višegrad potpao pod italijansku vlast, a kako nisam znala šta mi je sa roditeljima i bratom, otišla sam u Višegrad kod njih.

U Višegradu smo imali dobre poznanike, između ostalih i jednog inženjera, zvao se Duško, čija je žena bila Jevrejka. Sa tom porodicom smo se stalno družili, a oni su bili u dobrim odnosima sa jednim italijanskim poručnikom, inače profesorom. O tome koliko u teškim vremenima znače i kratkotrajna prijateljstva i poznanstva, govori i ponašanje tog italijanskog poručnika. Naime, jedne ljetne večeri on se oglasio ispod prozora kuće u kojoj smo stanovali. Duško je brzo sišao dole. Poručnik mu je rekao da se svi Jevreji moraju odmah spakovati i otići iz Višegrada, jer u grad dolaze Nijemci. Tako smo iz Višegrada otišli u Prijepolje, u Sandžak.

Smjestili smo se u jedan mali stan, privatno. Tu sam jednoj ženi dala lažnu legitimaciju i ona je uspjela da kod nas dovede moju svekrvu. Pošto smo i odatle morali bježati dalje, moja već prilično ostarjela svekrva ostala je u mjestu sa jednim mojim mladim rođakom, kome su se iz nepoznatog razloga ukočile noge i nije mogao da pode sa nama. Zvao se Joži Demajo, bio je skojevac, iz Sarajeva. Računala sam da će se spasiti, ali se nisu spasili ni on ni moja svekrva. Nijemci su ih uhvatili i od tada ništa o njima nismo čuli.

Iz Prijepolja smo se nekako domogli Berana, grada u Crnoj Gori. U Beranama smo živjeli dosta dugo, sve dok i tamo nisu došli Nijemci, poslije kapitulacije Italije. Ono malo para što smo imali trošili smo za vrlo skroman život. Iznajmili smo stan kod jedne porodice. Sa njima smo se dobro slagali. Da bi preživjeli, držali su kravu i kokoši, pa su i nama nešto davali. Sjećam se da je naša domaćica jednog dana rekla mojoj majci da mi sigurno imamo dosta para kad se tako dobro hranimo. A moja majka je odgovorila da mi nemamo ni trećinu onoga što oni troše za hranu, čak da imamo mnogo manje, ali da oni ne znaju rasporediti to što imaju. Mama joj je pokazala mnoge kuvarske vještine za pripremanje hrane.

VUKICA sa grupom saboraca partizana na Slavniku oktobra 1944. godine

Prije dolaska Nijemaca u Berane, poslije kapitulacije Italije 1943. godine, otišla sam u partizane. Mama, tata i ja smo najprije otišli u Pljevlja. Još ranije sam spakovala cijelu apoteku. Sve što sam imala i što je

trebalo ponijela sam u partizane. Tata je takode pošao sa partizanima. Mama, koja je bila pokrupna i teško se kretala, a imala je i dosta godina, ostala je u ovom mjestu. Nažalost, nije uspjela da se spasi. Stradala je 1944. godine u Pljevljima. Naime, da bi zastrašili partizane i obeshrabrili narodno-oslobodilački pokret Nijemci su pobili sve roditelje partizanskih boraca! Za maminu smrt tada još nisam znala. Moj brat ju je pronašao među mrtvima, kada je u ovaj grad stigao sa svojom jedinicom. Prepoznao ju je po odjeći i još po nekim obilježjima. Sahranio ju je u Pljevljima.

Otac je, takode, stradao. Bio je neko vrijeme sa nama u partizanima, ali se usled bolesti, čim mu je bilo moguće, vratio u Berane kod porodice kod koje smo ranije stanovali. Pošto sam i ja sa svojom jedinicom bila blizu Berana, dolazila sam kod tate kad god sam mogla, pješačeći po nekoliko sati. Kako su onda već slali ranjenike i bolesnike u Italiju, zamolila sam Peka Dapčevića, tada komandanta mog korpusa, da tatu pošaljemo u Italiju. On se sa tim saglasio. Sa drugovima sam ga unijela u avion, ali je taj trud bio uzaludan. Tata nije preživio – umro je u Italiji, gdje je i sahranjen.

Sa partizanima smo se kretali po manjim mjestima. Bila sam u Glavnom štabu za Sandžak, a poslije sam otišla u jedinicu, u Treću sandžačku brigadu. Međutim, načelnik, dr Čurić, iz Druge proleterske brigade, htio je da ima farmaceuta. Znao je da u jedinici nisam neophodna, pozvao me je i ja sam došla u Drugu proletersku. Uvijek sam imala posla. Nije bilo bog zna kakvih lijekova, ali onoga što uglavnom treba bolesnicima – toga je bilo. Kad smo jednom ostali bez ičega, intendant je nabavio veliku flašu klekovače. Od nje sam pravila obloge dok nismo došli do pravih lijekova.

Hirurške intervencije, od lakših do najtežih zahvata, posledice su svakog ratovanja. Ja sam se u taj odgovoran medicinski posao uključila kasnije. Organizovana je hirurška ekipa za cijelu Armiju. Jedan ruski ljekar radio je danonoćno na spasavanju života boraca. Ovdje smo svi bili zajedno i ako treba poginuti – poginućemo. Jedino sam se bojala da mogu biti ranjena. Imala sam sreću da to nikada nisam bila. Zbrinjavanje i njega ranjenika bila nam je velika i stalna obaveza. Kad bismo došli negdje gdje smo znali da ćemo biti mirni barem nekoliko dana, odmah smo organizovali bolnicu. Bolničarke su se starale da se pripreme ležaji i uredi materijal za previjanje, injekcije, sve što smo imali. Najveće teškoće pričinjavao nam je transport ranjenika. Bilo je mnogo teških ranjenika, a njima je transport volovskim kolima, neravnim tere-

nima zbog drmanja, pričinjavao nesnosne bolove. Bilo je slučajeva kad nije bilo drugog načina za transport ranjenika, pa su morali da ih nose vojnici. Nikada nismo ostavljali ranjenike.

Ostala su mi u sjećanju dva susreta koje sam imala u partizanima. Prvi vezujem za trenutke kada se pojavio čovek koga su zvali Kic. Poslije sam saznala da je to skraćena od njegovog prezimena Kabiljo. Odmah smo prišli jedno drugom. Drugi susret vezan je za dvije žene. Jedna je bila sestra Nisima Albaharija, a druga njena prijateljica. Iako se uopšte nismo poznavale, naslućivale smo neku bliskost pa smo prišle jedne drugima.

Oslobodenje sam dočekala u Vlasotincima. Sjećam se kako se pucalo, pjevalo i veselilo. Tamo sam dočekala i oslobodenje Beograda. Sa partizanima sam došla u Beograd i bila raspoređena na rad u Drugoj armiji.

Po oslobodenju sam željela da se vratim u Sarajevo, jer je u međuvremenu iz zarobljeništva došao moj muž. Tražila sam premještaj i došla u Sarajevo. Kada sam ostala u drugom stanju, molila sam da me negdje premjeste. Premjestili su me u skladište, da radim sa lijekovima. Dva mjeseca poslije porođaja ponovo su me vratili u armiju u kojoj sam radila sve do 1960. godine kada sam se preselila u Beograd.

Poslijeratni period se može označiti kao poletno razdoblje. Stalno smo radili. Ako nismo, imali smo sastanke. U Sarajevu sam ja bila šef, a u Beogradu je Jela Žugić bila šef svih apotekara. U Beogradu sam radila do penzije, u apoteci garnizona vojske koja je pripadala Komandi grada.

Od dolaska u Beograd član sam jevrejske zajednice, gde sam bila aktivna u ženskoj sekciji.